

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 31, İstanbul 2023, 1-20

BELÂGAT KİTAPLARINDA CİNÂS-I NÂKİS ÇEŞİTLERİNİN İSİMLENDİRİLMESİ KONUSUNDAKİ TUTARSIZLIKLAR

Ahmet Akdağ

Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(ahmetakdag4402@gmail.com), ORCID: 0000-0001-7895-1293 / Assit. Prof. Dr., Sinop University, Faculty
of Arts and Sciences Turkish Language and Literature Department

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 02.09.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 25.09.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2023

Yayın Sezonu: Güz

Atf/Citation

Akdağ, Ahmet (2023), "Belâgat Kitaplarında Cinâs-ı Nâkıs Çeşitlerinin İsimlendirilmesi Konusundaki Tutarsızlıklar", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 31, 1-20.

Akdağ, Ahmet (2023), "Inconsistencies in Naming the Types of Jinas an-Nakıs in Rhetoric Books", Journal of Ottoman Literature Studies, 31, 1-20.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Belâgat Kitaplarında Cinâs-ı Nâkıs Çeşitlerinin İsimlendirilmesi Konusundaki Tutarsızlıklar

Özet

Belâgatin bedî kısmının muhassinât-ı lafziyye olarak adlandırılan lafızla ilgili sanatlarından cinâs, tâm ve tâm olmayan cinâs olmak üzere temelde iki kısma ayrılır. Bunlardan tâm olmayan cinâs, cinâsı oluşturan kelimeler arasında harflerin türü/cinsi, sayısı, hareke ve sükûnu (heyeti) ve sıralanışı gibi hususlar açısından meydana gelen farklılıklara göre çeşitlere ayrılır. Bu özelliklerden harflerin sayısında eksiklik veya fazlalıktan dolayı farklılık meydana gelen tâm olmayan cinâs çeşidi, cinâs-ı nâkıs olarak adlandırılır. Cinâs-ı nâkısın da kendi içinde ziyade harf veya harflerin bulunduğu yere göre çeşitleri mevcuttur. Ancak cinâs-ı nâkısın söz konusu çeşitlerinin isimlendirilmesi hususunda belâgatle ilgili eserlerde bazı tutarsızlıklar bulunmaktadır. Çalışmamızda cinâs-ı nâkısın çeşitleri konusunda belâgat kitaplarında yer alan bu tutarsızlıklar ele alınmıştır. Söz konusu tutarsızlıklar, Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm adlı eserinden başlanarak günümüze kadar yazılan belâgate dair tercüme, şerh ve telif türündeki eserlerin incelenmesiyle tespit edilmiştir. Bu bağlamda çalışmamız, giriş ve konuyla ilgili tutarsızlıklar üzerinde durulan üç ana başlıktan meydana gelmektedir. Giriş kısmında cinâs-ı nâkıs sanatının tarifi yapılarak belâgat kitaplarında bu sanatla ilgili tutarsızlıkların meydana geliş şekilleri hakkında bilgi verilmiştir. Birinci başlıkta cinâs-ı nâkıs çeşitlerinin herhangi bir edebî terimle isimlendirilmediği veya kısmen isimlendirildiği eserler; ikinci başlıkta cinâs-ı nâkıs ve çeşitlerinin diğer cinâs çeşitleriyle karıştırıldığı eserler; üçüncü başlıkta ise cinâs-ı nâkıs çeşitlerinin birbirinden farklı terimlerle adlandırıldığı eserler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Cinâs, cinâs-ı nâkıs, belâgat, klasik Türk Edebiyatı.*

Inconsistencies in Naming the Types of Jinas an-Nakıs in Rhetoric Books

Abstract

Jinas, one of the verbal arts called phonologically oriented schemes of al-Badi in rhetoric, is basically divided into two parts: Complete and incomplete jinas. Of these, the incomplete jinas is divided into types according to the differences that occur between the words that make up the jinas in terms of the type, the number, the vowel point and the order of the letters. The type of incomplete jinas in which there is a difference in the number of letters due to lack or excess of these features is called jinas al-naqıs. There are also variations of jinas al-naqıs according to the location of the additional letters. However, there are some inconsistencies in the works on rhetoric regarding the naming of these types of jinas al-naqıs. In this study, these inconsistencies in the works on rhetoric about the types of jinas al-naqıs are discussed. These inconsistencies have been identified by analyzing the works of translation, commentary and original on rhetoric written until today, starting from al-Sakkaki's Miftah al-Ulum. In this context, this study consists of an introduction and three main chapters focusing on the inconsistencies in the subject. In the introduction, a description of the art of jinas al-naqıs is given and information is given about the ways in which inconsistencies related to this art occur in works on rhetoric. The first heading focuses on the works in which the types of jinas al-naqıs are not named with any literary term or partially named. In the second heading, works in which jinas al-naqıs and its varieties are confused with other types of jinas are analyzed. The third heading focuses on the works in which the types of jinas al-naqıs are named with different terms.

Keywords: *Jinas, jinas al-naqıs, rhetoric, classical Turkish literature.*

Giriş

Cinâsı meydana getiren kelimeler arasında harflerin sayısında eksiklik veya fazlalık söz konusu olan cinâsa cinâs-ı nâkıs denilmektedir. Bu eksiklik veya fazlalığın bir ya da birden fazla harfte olması mümkündür. Ziyade olan harf veya harfler; kelimenin başında, ortasında veya sonunda bulunabilir. Belâgat veya edebî sanatlarla ilgili eserlerde cinâs-ı nâkıs çeşitlerinin isimlendirilmesi konusunda bir ittifak söz konusu değildir. Bu eserlerde cinâs-ı nâkıs ve çeşitleriyle ilgili olarak genellikle üç yöntem benimsendiği görülmüştür. Bu yöntemlerin ilkinde cinâs-ı nâkıs çeşitleri herhangi bir isimlendirmeye tabi tutulmayarak yalnızca ziyade harflerin kelimedede bulunduğu yer üzerinden ele alınmış ve konuya misaller getirilmiştir. Ancak bu gruptaki birkaç eserde ziyade harf veya harflerin, kelime başı ve ortasında bulunduğu durumlar için herhangi bir isimlendirme yapılmamasına rağmen kelime sonunda bir veya birden fazla ziyade harfle meydana gelen nâkıs cinâs çeşitleri için bazı terimler kullanıldığı görülmüştür.

İkincisi, cinâs-ı nâkısın diğer cinâs çeşitleriyle karıştırıldığı yöntemdir. Bu grupta değerlendirilen eserlerin büyük çoğunluğunda cinâs-ı nâkıs ile cinâs-ı muharref terimleri aynı anlamı karşılamak üzere kullanılmıştır. Hâlbuki cinâs-ı nâkıs, cinâsı meydana getiren kelimelerin harflerindeki fazlalık veya eksiklik sonucu meydana gelirken cinâs-ı muharref ise cinâsı meydana getiren kelimelerde eksiklik veya fazlalık sonucu değil, hareke ve sükûndaki farklılıklar sonucu meydana gelen cinâs çeşididir. Yani cinâs-ı nâkısda kelimelerin birinde en az bir harfin ziyade olması gerekirken cinâs-ı muharrefte kelimelerin harflerinin sayısı eşit olup yalnızca hareke ve sükûnlarında farklılık görülür. Bu tanımlardan da anlaşıldığı üzere nâkıs ve muharref terimleri; cinâsın aynı çeşidini değil, farklı çeşitlerini ifade eden iki farklı terimdir. Bu gruptaki eserlerde genellikle Reşidüddin Vatvât'ın cinâs konusundaki tasnifi esas alınmıştır. Vatvât, cinâs sanatını tâm, nâkıs, zâid, mürekkeb, mükerrer, mutarraf ve hatt olmak üzere 7 kısma taksim etmiştir. Vatvât da yukarıda değinildiği üzere nâkıs cinâs ile muharref cinâs terimlerini aynı anlamda kullanmıştır. Dolayısıyla Vatvât'ın tasnifini esas alan eserlerde cinâsın bu iki çeşidi birbirine karıştırılmıştır.

Üçüncüsü ise cinâs-ı nâkıs çeşitlerinin birer edebî terimle isimlendirildiği yöntemdir. Bu kategorideki eserlerde ise terimler konusunda bir birlik yoktur. Söz gelimi mutarraf terimi bazı eserlerde kelime başındaki, bazısında kelime ortasındaki, bazısında ise kelime sonundaki ziyade harf sonucu meydana gelen cinâs-ı nâkıs çeşidini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu gruptaki eserlerde nâkıs cinâs çeşitlerinin ziyade harfin bulunduğu yere göre isimlendirilmesinde mutarraf teriminin yanı sıra merdûf, müktenif, müşevveş, müzeyyel (zâid) ve mükerrer gibi terimler de kullanılmıştır.

Çalışmamızda cinâs-ı nâkıs çeşitlerinin isimlendirilmesi veya diğer cinâs çeşitleriyle karıştırılması hususlarına dair belâgat kitaplarındaki tutarsızlıklar, yukarıda değinilen hususlar çerçevesinde başlıklara ayrılarak ele alınmıştır.

1. Herhangi Bir İsimlendirme Yapılmadan Yalnızca Ziyade Harflerin Yerlerine Değnilmesi veya Kısmen İsimlendirme Yapılması

Bazı belâgat kitaplarında nâkıs cinâstan bahsedilirken bu cinâsın bir harf ziyadesi sonucu meydana gelen çeşitleri konusunda herhangi bir isimlendirme yapılmayıp yalnızca ziyade harfin kelimenin neresinde bulunduğuna değinilmiştir. Nadir de olsa bazı eserlerde nâkıs cinâs çeşitlerinin bir kısmını isimlendirilmeyip bir kısmına isim verilmiştir. Kelimenin sonunda birden fazla harf ziyadesi sonucu meydana gelen çeşidi konusunda ise birçok eserde “müzeyyel cinâs” şeklinde ortak bir isimlendirme yapıldığı görülmektedir. Aşağıda nâkıs cinâsın bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşitlerinin herhangi bir isimlendirmeye tabi tutulmadığı veya kısmen

isimlendirildiği eserler ve ilgili bölümleri üzerinde durulmuştur. Söz konusu eserlerdeki -varsa- müzeyyel cinâs adlandırması ile ilgili kısımlara da değinilmiştir.

Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh* isimli eserinde nâkıs cinâsın bir harf ziyadesine dayalı çeşitlerine yalnızca harfin bulunduğu yer itibarıyla değinilmişken birden fazla harf eksikliği veya fazlalığı sonucu meydana gelen çeşidinin çoğunlukla müzeyyel cinâs şeklinde adlandırıldığı vurgulanmıştır. Kazvî'nin konuyla ilgili değerlendirmeleri şu şekildedir:

Eğer iki lafız harflerin sayısında ihtilâf ederlerse Nâkıs diye adlandırılır. Bu da A-Bir harf ile olur. -Başta " وَأَلْتَمَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ " (El, ayak) bacak bacağa dolaşmıştır. O gün kişi yalnız Rabbinin huzuruna sevk edilir" gibi. -Ya ortada." بَخْرِي بَخْرِي Servetim emeğim(in karşılığı)dır" gibi. -Ya da sonda. Şairin, مِمَّنْ أَيْدٍ عَوَاصِمِ عَوَاصِمِ "Onlar (düşmanı) kıran, (dostu) koruyan eller uzatırlar." sözü gibi. B-Yahut birden çok (harf) ile olur. Şairin,

أَنَّ الْبَكَاءَ هُوَ التَّبَعُ   ء مِنْ الْجَوَى بَيْنَ الْجَوَانِحِ

"Kalpteki yanıklığa çare ancak sesli ağılamaktır" sözü gibi. Bu (son şık) da çoğunlukla Müzeyyel diye adlandırılır (Yanık vd. t.y.: 151).

Kazvî'nin bir harf ihtilafına verdiği örneklerden مساق (sâk)-مساق (mesâk) kelimeleri arasında ilk harf olan mim (م); جَدِي (ceddî)-جهدِي (cehdî) kelimeleri arasında ortadaki he (ه) ve عَوَاصِمِ (avâs)-عَوَاصِمِ (avâsım) kelimeleri arasında ise sondaki mim (م) harfleri bir kelimeye bulunup diğerinde bulunmayışları açısından nâkıs cinâsa örneklik teşkil etmektedir. Müzeyyel cinâsa misal getirdiği beyitte ise جَوَى (cevâ) ile جَوَانِحِ (cevânih) kelimeleri arasında sondaki iki harf fazlalığına dayalı nâkıs cinâs çeşidi meydana gelmiştir. Belâgatle ilgili birçok kaynakta müzeyyel cinâsın genellikle kelime sonundaki ziyade harf veya harfler sonucu meydana geldiği belirtilmesine rağmen Kazvî'nin tarifinde kelime sonunda olması gerektiği şartı belirtilmemiştir. Ancak onun verdiği örnekte de ziyade harflerin kelimenin sonunda olması, müzeyyel cinâs ile ilgili genel tarife uygundur.

Sadeddîn Taftâzânî'nin *Telhîsü'l-Miftâh* üzerine yazdığı *Muhtasaru'l-Meânî* adlı eserinde nâkıs cinâsın tarifi *Telhîs*'teki tarife uygun olarak yapıldıktan sonra nâkıs cinâsın çeşitleri üzerinde durulmuştur. Taftâzânî, nâkıs cinâsın bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşitlerinden ziyade harfin kelimenin başında ve ortasında olmasına "bu ihtilaf da ya kelimenin başında gelen bir harf ile olur" (Arslan 2015: 324) "veya ortada gelen bir harfin ziyadesi ile olur" (Arslan 2015: 325) cümleleriyle değinmiştir. Ziyade harfin kelimenin sonunda olması hususu hakkında "bazen de zaid harf sonda olur" (Arslan 2015: 325) cümlesini kurduktan sonra Sekkâkî ve Kazvî'den farklı olarak "kendisinde zaid harfin sonda geldiği bu kısım, çoğu kez mutarraf olarak da isimlenir" (Arslan 2015: 327) cümlesine yer vererek nâkıs cinâsın bu çeşidinin mutarraf terimiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. Taftâzânî'nin cinâs-ı nâkısın bu çeşidine dair isimlendirmesi, kendisinden sonra konuyla ilgili eser yazan birçok kişiyi etkilemiştir. Bu kısmın devamında ise kelime sonunda birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen nâkıs cinâs çeşidinin müzeyyel cinâs olarak adlandırıldığı ifade edilmiştir. Taftâzânî'nin bu ifadesi ise Kazvî'nin konuyla ilgili cümlesi ile paralellik göstermektedir.

Muhammed b. Muhammed Altıparmak, Taftâzânî'nin *Muhtasaru'l-Meânî*'si üzerine yazdığı tercümesinde Taftâzânî'nin yukarıda değinilen adlandırmasına aynı şekilde yer vermiştir. Altıparmak, konuyla ilgili kısmı tercüme ederken herhangi bir ilavede bulunmayarak Taftâzânî'nin cümlelerini yalnızca tercüme etmekle yetinmiştir. Bunun sonucu olarak onun eserinde de nâkıs cinâsın kelimenin başı ve sonunda bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşitleri isimlendirilmemişken ziyade harfin kelimenin sonunda olan çeşidine mutarraf cinâs adı verildiği

belirtilmiştir (Şanlı 2010: 301). Aynı şekilde müzeyyel cinâs konusundaki tarifi de Taftâzânî'nin tarifinin tercümesinden ibaret olup herhangi bir ilave içermemektedir.

Telhîsü'l-Miftâh'ın 16. yüzyılın sonlarında kaleme alınmış mütercimi bilinmeyen bir tercümesinde yalnızca Kazvî'nin konuyla ilgili cümlelerinin tercüme edilmesiyle iktifa edilmiş ve konuya dair herhangi bir ilavede bulunulmamıştır. Dolayısıyla söz konusu eserde de yalnızca cinâs-ı nâkısın kelime sonundaki bir ve birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen çeşitleri mutarraf ve müzeyyel şeklinde adlandırılmıştır (Akdağ 2018: 373).

Vak'anüvîs Halîl Nûrî, *Telhîsü'l-Miftâh*'ın bedî' ilmiyle ilgili kısmını tercüme ettiği *Matla'ü'n-Nûr* adlı eserinde Taftâzânî'nin tarif ve tasnifi doğrultusunda nâkıs cinâs çeşitleri üzerinde durmuştur. Halîl Nûrî, nâkıs cinâsın kelime başı ve ortasında bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşitleri için herhangi bir isimlendirmede bulunmayıp yalnızca eksik harfin kelimenin neresinde bulunduğu değinmiş ve *Telhîs*'teki örnekleri sunmuştur. Ziyade harfin kelimenin sonunda bulunduğu nâkıs cinâs çeşidi için ise "*harf-i zâid âhirinde olan bu nev'e mutarraf dahi tesmiye iderler*" (Aytekin 2006: 203) cümlesine yer vererek Taftâzânî'nin çizgisinde adlandırma yoluna gitmiştir. Mütercim, kelime sonunda birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen cinâs-ı nâkıs çeşidine müzeyyel cinâs adı verilmesi hususunda da Kazvî ile aynı kanaattedir.

Abdünnâfi İffet Efendi, *en-Nef'ü'l-Mu'avvel fî Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel* adlı eserinde nâkıs cinâsın bir veya birden fazla harf ziyadesiyle kelime başında, ortasında veya sonunda olmak üzere altı şekilde meydana geldiğini bildirmiştir (Abdünnâfi İffet Efendi 2023: 1352). Kelime başı ve ortasında bir harf ziyadesiyle meydana gelen cinâs-ı nâkıs çeşitleri için -Kazvî ve Taftâzânî'de olduğu gibi- herhangi bir terim kullanmayan Abdünnâfi İffet Efendi, kelime sonundaki bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidine Taftâzânî'nin konuyla alakalı mutarraf adlandırmasını içeren cümlesini alıntılamış ve kelime sonunda birden fazla harf ziyadesiyle vücûda gelen çeşidine ise çoğunlukla müzeyyel adı verildiğini (Abdünnâfi İffet Efendi 2023: 1354) dile getirmiştir.

Selîm Sâbit, *Mî'yâru'l-Kelâm* adlı eserinde cinâs-ı nâkısı tarif ettikten sonra bu cinâsın çeşitleri üzerinde durmuştur. Müellif, herhangi bir isimlendirme yapmayarak yalnızca ziyade harfin kelimedeki bulunduğu yer itibarıyla nâkıs cinâsın çeşitlerine değinmiş ve konuya örnekler vermiştir. Selîm Sâbit'in nâkıs cinâs ve çeşitleri hakkındaki değerlendirmeleri şu şekildedir:

Cins ve tertîb-i hurûf ve harekât ve sekenâtda müttelik olup yalnız bir harf ziyâdesiyle aded-i hurûfda tehâlüf eden lafızların cem'ine denilir ki ol harf-i zâid ba'zı kere evvelde vâki olur kâtib mekâtib gibi ve ba'zen dahi ortada olur cedel cedvel lafızları gibi ve ba'zı def'a dahi âhirde vâki olur aşk ve aşkar lafızları gibi (Gökçe 2006: 99).

Ahmed Hamdî'nin *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî* adlı eserinde de nâkıs cinâsın kelime başı ve ortasında bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşitleri için herhangi bir isimlendirme yapılmamışken kelime sonunda bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidi, tecnîs-i mutarraf olarak adlandırılmıştır. Bu eserde kelime sonunda birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen nâkıs cinâs çeşidi ise konuyla ilgili birçok eserde olduğu gibi cinâs-ı müzeyyel olarak adlandırılmıştır. Adlandırma konusunda bu eserin diğer eserlerden farkı, kelime başında birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen nâkıs cinâs çeşidinin tecnîs-i mükerrer olarak adlandırılmasıdır (Kılıç 2007: 99). Bu adlandırmaya aşağıda da değinileceği üzere Reşîdüddîn Vatvât'ın konuyla ilgili eserinde tesadüf edilmektedir. Dolayısıyla Ahmet Hamdî'nin cinâs-ı nâkısın bu çeşidinin adlandırılmasında Vatvât'tan yararlandığı ihtimali söz konusudur. Ahmed Hamdî, tecnîs-i mükerrer olarak adlandırdığı nâkıs cinâs çeşidine irthâl (ارتحال) ile hâl (حال) kelimelerinin örnek teşkil ettiği bir beyit misal getirmiştir.

Diyarbakırlı Saîd Paşa, *Mîzânu'l-Edeb* adlı eserinde cinâs-ı nâkısı “*a’dâd-ı hurûfdan ihtilâfi hâvî olan cinâsdır*” (Aydoğan 2007: 450) şeklinde tarif ettikten sonra bu cinâsın çeşitleri üzerinde durmuştur. Saîd Paşa, nâkıs cinâsın çeşitleri hakkında bilgi verirken hiçbir çeşidi için herhangi bir isimlendirme yapmamıştır. İki kelime arasındaki ziyadeliliğin ya bir ya da daha ziyade harfle meydana geldiğini bildiren müellif, bir harfle meydana geleninde ziyade harfin kelimenin başında, ortasında veya sonunda bulunduğunu ifade etmiştir. Saîd Paşa’nın cinâsın bu çeşidi hakkındaki görüşleri, *Telhîsü'l-Miftâh*’ın ilgili kısmına benzemektedir. Nâkıs cinâsın birden fazla harfle meydana gelen çeşidi konusunda ise ziyade harflerin kelimenin başı veya ortasında bulunduğunu dile getiren Saîd Paşa, ziyade harflerin kelimenin sonunda bulunduğu nâkıs cinâs çeşidine ise değinmemiştir.

Muallim Nâcî, *Istılâhât-ı Edebiyye* isimli eserinde nâkıs cinâs ve çeşitlerini; Taftâzânî’nin *Muhtasarı’l-Meânî*’indeki tarif, tasnif ve isimlendirmeleri esas alarak yapmıştır. Muallim Nâcî, “aynı cinsten iki kelime yalnız harflerin sayısı yönüyle çeşitli olurlarsa ona cinâs-ı nâkıs denilir” (Muallim Nâcî t.y.: 127) tanımlamasını yaptıktan sonra nâkıs cinâstaki ziyade harfin kelimenin başı, ortası ve sonunda bulunabileceğini söylemiş ve her bir çeşidine misaller getirmiştir. Muallim Nâcî’nin Taftâzânî’yi esas aldığı veya ondan yararlandığı kısım ise nâkıs cinâsın kelime sonundaki harf veya harfler ziyadesiyle meydana gelen çeşitlerinin isimlendirilmesinde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu kısımda kelime sonunda bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidine genellikle cinâs-ı mutarraf, birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidine ise genellikle cinâs-ı müzeyyel adı verildiği belirtilmiştir (Muallim Nâcî t.y.: 128). Taftâzânî’nin eserinde de konuyla ilgili bu tarz ifadeler yer almaktadır (Arslan 2015: 325-327).

Mustafa İzzet, *Def’ü'l-Mesâlib fi Edebi’s-Şâiri ve’l-Kâtib* adlı eserinde *Telhîsü'l-Miftâh* çizgisinde olmak üzere cinâs-ı nâkısı şu şekilde tarif etmiştir:

Eger lafzeyn-i mütecâniseyn a’dâd-ı hurûfda muhtelif olurlarsa tecnis-i nâkıs dinilir. Ve a’dâd-ı hurûfda ihtilâf şu vechledir ki mezkûr lafzlardan birisi dâgerinden bir haysiyyetle zâid olmalıdır ki harf-i zâid hazf olundukda nev’ ve hey’et ve tertîbde müttefik olurlar (Demirciler 2014: 149)

Mustafa İzzet, cinâs-ı nâkısın çeşitlerini herhangi bir isimlendirmeye tabi tutmadan 6 kısma ayırmıştır. Bu kısımlardan 3’ünün bir harf, diğer 3’ünün ise birden fazla harf ziyadesiyle kelime başında, ortasında veya sonunda meydana geldiğini dile getiren Mustafa İzzet, cinâs-ı nâkısın çeşitleri konusunda belâgat kitaplarındaki en kapsamlı tasnifi yapmıştır. Müellif, kelime başında bir harf ziyadesiyle meydana gelen cinâs-ı nâkıs çeşidi için *Telhîs*’teki sâk (ساق) ile mesâk (مساق) kelimelerini ve birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidi içinse şâir (شاعر) ile müteşâir (متشاعر) kelimelerini misal getirmiştir. Kelime ortasında bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidine ced (جد) ile cehd (جهد) kelimelerini örnek gösteren müellif (Demirciler 2014: 149), diğer çeşitlerini örneklendirmemiştir. Biz de bundan sonra yazılacak belâgatle ilgili eserlerde Mustafa İzzet’in cinâs-ı nâkısın çeşitleri konusundaki bu kapsamlı tasnifinin esas alınması gerektiği kanaatindeyiz.

Ahmet Müderrisoğlu, *Telhîsü'l-Miftâh*’taki şahit beyitler üzerine yazdığı şerhinde cinâs-ı nâkıs çeşitlerine Taftâzânî’nin tasnifi doğrultusunda değinmiştir. O da nâkıs cinâsın kelime başında ve ortasında bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşitleri için herhangi bir terim kullanmamışken ziyade harf(ler)in sonda bulunduğu durumlar için adlandırma yoluna gitmiştir. Müderrisoğlu, kelime sonunda ziyâde bir harfin bulunduğu nâkıs cinâs çeşidini mutarraf, birden fazla harfin bulunduğu çeşidini ise müzeyyel terimiyle karşılamıştır. Ayrıca birden fazla harfin kelime başı ve ortasında olduğu hususlara da değinmiş; ancak bu hususlar için de herhangi bir terim kullanmamıştır (Müderrisoğlu 2006: 359-360).

2. Cinâs-ı Nâkıs ve Çeşitlerinin Diğer Cinâs Çeşitleriyle Karıştırılması

Bazı eserlerde hem genel olarak nâkıs cinâsın hem de nâkıs cinâs çeşitlerinin diğer cinâs çeşitleriyle karıştırıldığı görülmektedir. Bu tarz eserlerde genellikle nâkıs ve muharref terimleri aynı cinâs çeşidini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Hâlbuki bu iki terim, cinâsın farklı türlerine karşılık gelen terimlerdir. Söz konusu eserlerde verilen tarif ise cinâs-ı nâkısın değil cinâs-ı muharrefin tarifine uymaktadır. Dolayısıyla bu minvaldeki eserlerde cinâs-ı nâkıs, cinâs-ı muharrefle karıştırılmıştır. Bunun yanı sıra cinâs-ı nâkısın bazı eserlerde cinâs-ı hattî, cinâs-ı muzâri ve cinâs-ı lâhuk ile de karıştırıldığına şahit olunmaktadır. Aynı şekilde çalışmamızın 3. başlığında değinildiği üzere nâkıs cinâs çeşitlerini ifade etmek için kullanılan terimlerden mutarraff terimi de bazı eserlerde cinâs-ı lâhuk ile karıştırılmıştır. Söz konusu eserlerdeki cinâs-ı mutarraff tarifi, aslında cinâs-ı lâhukun tarifidir. Bu hususların karıştırıldığı eserler ve ilgili bölümlerine dair değerlendirmeler aşağıdadır.

Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserinin belâgate dair üçüncü kısmında nâkıs cinâs şu şekilde tarif edilmiştir:

İki kelimenin şekil açısından değil hareke açısından farklı olması demektir. Mesela التَّوَدُّ يَمْتَعُ التَّوَدُّ "Palto soğuktan korur.", الأبدعة شريك التَّوَدُّ "Bid'at şirkin kapanıdır.", الجُهول أَمَا مَعْرُطٌ "Cahil insan ya aşırı bir kişiliktir ya da ihmalkârdır." örneklerinde olduğu gibi. Bu tür cinasta şeddeli olan kelime şekil açısından şeddesiz hükmünde kabul edilir. Bunu bil (Ebû Ya'kûb Sekkâkî 2017: 517).

Sekkâkî'nin tarifi, cinâs-ı nâkıs tarifiyle örtüşmemektedir. Zira belâgate dair eserlerde bu tarif, nâkıs cinâs için değil harekedeki farklılık sonucu meydana gelen muharref cinâs için yapılmıştır (Saraç 2011: 247; Bolelli 2013: 421; Bulut 2016: 303). Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*'ında Sekkâkî'nin bu tarifini ve verdiği misalleri muharref cinâs başlığına dâhil etmiştir (Yanık vd. t.y.: 150-151). Bazı belâgat eserlerinde nâkıs cinâsın çeşitleri arasında gösterilen müzeyyel cinâs konusunda da Sekkâkî'nin eserinde farklılık görülmektedir. Sekkâkî, müzeyyel cinâsı tam cinâsın alt başlıklarından biri olarak göstermiştir (Ebû Ya'kûb Sekkâkî 2017: 517). Sekkâkî bu terimi "iki kelimenin, harf fazlalığı açısından birbirinden farklı olması demektir" (Ebû Ya'kûb Sekkâkî 2017: 517) şeklinde tarif etmiş ve buna "مالي كمالى (malım kemalimdir), نصيبى جهمدى (nasibim gayretimdir), كاسى كاسب (giydiren kazanmıştır)" (Ebû Ya'kûb Sekkâkî 2017: 517) cümlelerini örnek vermiştir. Bu cümlelerin kelimelerindeki harf fazlalıklarına bakıldığında ilkinde ziyade harfin kelime başında, ikincisinde kelime ortasında ve üçüncüsünde ise kelime sonunda olduğu göze çarpmaktadır. Sekkâkî'nin müzeyyel cinâsa yüklediği anlam ve konuya verdiği örnekler, cinâs-ı nâkısın genel tarifine daha uygundur. Dolayısıyla Sekkâkî'nin cinâs-ı müzeyyelden kastının aslında cinâs-ı nâkıs olduğunu söylemek mümkündür. Sonuç olarak Sekkâkî, cinâs-ı nâkıs başlığında cinâs-ı muharrefin ve cinâs-ı müzeyyel başlığında ise cinâs-ı nâkısın tarifini yapmıştır.

Reşîdüddîn Vatvât'ın belâgate dair *Hadâiku's-Sihr fî Dakâiki's-Şi'r* adlı eserinin tecnisât başlığı altında cinâs çeşitleri; tâm, nâkıs, zâid, mürekkeb, mükerrer, mutarraff ve hatt olmak üzere 7 kısma ayrılmıştır. Bunlardan cinâs-ı nâkıs, harflerinin sayısı itibarıyla eşit olup harekelerdeki farklılık sonucu meydana gelen cinâs çeşidi olarak tarif edilmiştir (Reşîdüddîn el-Vatvât 2009: 95). Konuya getirilen misallerden "جَبَّةُ الرَّبِّ جَبَّةُ الرَّبِّ" cümlesindeki رَبِّد ile رَبِّد kelimelerinin, harflerinin adedi açısından eşit olmalarına rağmen harekelerinin farklı olmasıyla cinâs-ı nâkıs örnek teşkil ettikleri dile getirilmiştir. Vatvât'ın eserinde nâkıs cinâsa örnek gösterilen diğer cümlelerdeki konuyla ilgili kelimeler şunlardır: خَلْقِي-خَلْقِي, بَرِّ-بَرِّ, عَمْد-عَمْد, كَرِيْد-كَرِيْد, عَزَّة-عَزَّة. Vâtvât'ın gerek nâkıs cinâsa dair tarifi gerekse konuya misal getirdiği kelimeler, temel belâgat kitaplarındaki nâkıs cinâs tarifine

uymamaktadır. Zira belâgat kitaplarında cinâs-ı nâkıs için yapılan tarif; lafızların, hareke ve sükûn yönünden meydana gelen farklılığında değil, sayısındaki farklılık sonucu meydana geldiği yönündedir. Vatvât'ın cinâs-ı nâkıs dair yukarıdaki tarifi, belâgat kitaplarında cinâs-ı muharrefin tarifi olarak verilmiştir. Dolayısıyla Vatvât'ın eserinde cinâsın 7 çeşidinden biri olarak yer verilen tecnîs-i nâkıs başlığı, belâgat kitaplarındaki nâkıs cinâs bahsiyle örtüşmemektedir. Ancak onun, cinâsın 7 çeşidi arasında zikrettiği tecnîs-i zâid ve tecnîs-i mükerrer başlıklarındaki tarif ve değerlendirmeleri, cinâs-ı nâkısın konularındır. Zira Vatvât, tecnîs-i zâid için "müzeyyel" tabirinin de kullanıldığını vurguladıktan sonra tecnîs-i zâidde iki kelime arasında bir harf ziyadesiyle cinâs meydana geldiğini belirtmiştir (Reşîdüddîn el-Vatvât 2009: 96). Konuya verdiği bütün örneklerde ziyade harf kelimenin sonunda bulunmaktadır. Dolayısıyla bu başlık, nâkıs cinâsın kelime sonunda bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidine karşılık gelmektedir. Cinâs-ı mükerrer başlığında ise bu cinâsa müredded ve müzdeviç gibi adlar da verildiği belirtildikten sonra secili kelimelerin veya beyitlerin sonlarında ardışık olarak gelen ve cinâsı oluşturan kelimelerden ilk kelimenin başında ziyade harfin olmasına cinâs-ı mükerrer dendiği vurgulanmıştır (Reşîdüddîn el-Vatvât 2009: 98). Vatvât'ın tarifinde kelime başında bir mi yoksa birden fazla harfin mi ziyade olması gerektiği konusunda bir açıklama yapılmamıştır. Ancak konuya verilen misallerin bazısında kelime başında bir, bazısında ise birden fazla harfin ziyade olduğu görülmektedir. Vatvât'ın kastının genel olarak kelime başındaki harf ziyadesiyle meydana gelen cinâs çeşidi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Vatvât'ın bu tarifi, nâkıs cinâsın kelime başında bir veya birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen çeşitlerine uygundur. Vatvât, bazı eserlerde nâkıs cinâs çeşitleri için kullanılan mutarraf terimine farklı bir anlam yüklemiştir. O, mutarraf cinâsı harflerinin sayısı eşit olup son harfi farklı olan cinâs şeklinde tarif etmiştir (Reşîdüddîn el-Vatvât 2009: 99). Vatvât'ın mutarraf cinâsa dair tarifi belâgat kitaplarında "*cinâsı meydana getiren lafızlarda harfleri türlerinin farklı olup, mahreçlerinin de birbirinden uzak olması*" (Bulut 2016: 208) şeklinde tarif edilen cinâs-ı lâhıkın tarifine denk düşmektedir. Sonuç olarak Reşîdüddîn Vatvât'ın tecnîs-i nâkıs başlığında anlattıklarının cinâs-ı muharrefin, tecnîs-i zâid ve tecnîs-i mükerrer başlıklarında değindiklerinin cinâs-ı nâkısın ve tecnîs-i mutarraf başlığında ele aldıklarının ise cinâs-ı lâhıkın konuları olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Vatvât, bu terimleri birbirine karıştırmıştır.

Reşîdüddîn Vatvât'ın cinâsa dair yukarıda değinilen tasnifi, kendisinden sonra gelen birçok âlim tarafından esas alınmıştır. Vatvât'ın tasnifini esas alınarak cinâsı temelde 7 kısma ayıran ve bu cinâs çeşitlerine Vatvât'ın eserindeki ile aynı anlamları veren müellifler ve eserlerinin adları şu şekildedir: Şeyh Ahmed el-Bardahî, *Kitâbu Câmi'i Envâi'l-Edebi'l-Fârisi*; Sürûrî, *Bahrü'l-Maârif*; İsmâîl Rüsûhî-i Ankaravî, *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha*; Kerküklü Mehmed Mihrî, *el-Eserü'l-Celîl fî Medh Alâ İsmâîl*; Süleyman Paşa, *Mebâni'l-İnşâ*; Ali Cemâleddîn, *Arûz-ı Türkî İlm-i Kavâfi Sanayi'-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî*; Alî Nazîf, *Zînetü'l-Kelâm*. Anadolu sahası Türkçe belâgat çalışmalarında 17. yüzyıla gelinceye kadar yazılan eserler üzerinde Fars edebiyatında kaleme alınmış eserlerden Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâiku's-Sihr fî Dakâiki's-Şi'r'i*, Şerefeddîn Râmî'nin *Enîsü'l-Uşşâk*'ı (Kaçar 2022: 421-422) ve Vahîd-i Tebrîzî'nin *Miftâhu'l-Bedâyi*'sinin önemli bir tesiri vardır. Burada isimleri zikredilen müelliflerden Şeyh Ahmed el-Bardahî, Sürûrî ve İsmâîl Rüsûhî-i Ankaravî gibi müellifler de söz konusu eserlerden etkilenmiş müelliflerdendir.

Şeyh Ahmed el-Bardahî'nin *Kitâbu Câmi'i Envâi'l-Edebi'l-Fârisi*'sinde nâkıs cinâs için verilen tanım ve misaller, cinâs-ı muharrefe uygun düşmektedir. Zaten Bardahî, yaptığı tariftten sonra bazılarının cinâsın bu çeşidine cinâs-ı muharref dediklerini belirterek nâkıs cinâs terimini muharref cinâs ile aynı anlamda kullandığını vurgulamıştır. Bardahî'nin konuyla ilgili cümleleri şu şekildedir: "*Tecnîs-i nâkıs oldur ki iki lafz hurûfda bir olalar ve harekâtta ve sekenâtta muhâlif olalar pür (پُر) ve per (پَر), şeker (شکر) ve şükür (شُكْر) gibi ve ba'zı fuzalâ buna tecnîs-i muharref didi*" (Yetiş 2006: 125).

Bardahî'nin söz konusu eserinde cinâs çeşitleri Vatvât'ın eserinde olduğu gibi tâm, nâkıs, zâid, mükerrer, mürekkeb, mutarraf ve hatt olmak üzere 7 kısma taksim edilmiştir. Yukarıda alıntılanan kısımda görüldüğü üzere Bardahî'nin nâkıs cinâstan kastı, temel belâgat eserlerindeki muharref cinâstır. Zâid cinâstan kastı, nâkıs cinâsın kelime sonunda bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşididir. Bardahî, zâid cinâsa müzeyyel cinâs adı da verildiğini ve bazı kimselerin müzeyyel cinâs tabirini, kelime sonunda birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidi için kullandıklarını dile getirmiştir. Bardahî'nin mükerrer cinâstan kastı, nâkıs cinâsın kelime başında bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşididir. Mükerrer cinâsı “*tecnîs-i mükerrer ana dîrler ki birisinin evvelinde ziyâde harf ola dem (دم) ve âdem (ادم) ve sâk (ساق) ve mesâk (مساق) ve şek (شك) ve eşk (شك) gibi*” (Yetiş 2006: 125) şeklinde tarif ettikten sonra “*ba'zı fuzalâ tecnîs-i nâkıs lakabını ziyâde harf olan sûretde ıstılâh idinüp tecnîs-i zâidden ve tecnîs-i mükerrerden âmm tutdular ve ziyâde ortasında olmagın âhir anun aksâmından kıldılar*” (Yetiş 2006: 126) diyerek kendisinin zâid ve mükerrer olarak adlandırdığı cinâs çeşitlerinin, bazı kaynaklarda nâkıs cinâsın çeşitleri olarak verildiğini de vurgulamıştır. Bardahî'nin “*ve tecnîs-i mutarraf oldur ki âhirlerinde bir harf mugâyir ola ola gâfir (غافر) ve gâfil (غافل) gibi ve hûb (خوب) ve hûn (خون) gibi ve bâlîn (بالن) ve bâliş (بالش) gibi*” (Yetiş 2006: 126) şeklindeki tarifinden mutarraf cinâstan kastının ise cinâs-ı lâhuk olduğu görülmektedir. Bardahî, tecnîs-i mutarraf bahsinin sonunda ise bazı kimselerin, kendisinin cinâs-ı zâid olarak adlandırdığı cinâs çeşidine cinâs-ı mutarraf adını verdiğini dile getirmiştir. Bardahî, Vatvât'ın tasnifini esas almasına rağmen zaman zaman diğer belâgat eserlerindeki tasnif ve tariflere de değinmiştir.

Şerîfî, *Hadîkatü'l-Fünûn* adlı eserinde cinâsı temelde 9 kısma taksim etmiştir. Bu taksimatının ilk 7 başlığı, Vatvât'ın tasnifi doğrultusunda yapılmıştır. O, Vatvât'ın tasnifine tecnîs-i müşevveş ve tecnîs-i işâret terimlerini eklemiştir. Şerîfî, nâkıs cinâsa muhtelif ve tahrîf gibi isimler de verildiğini belirterek nâkıs cinâs ile muharref cinâsı tek bir başlıkta ele almıştır. Şerîfî'nin konuyla ilgili cümleleri şu şekildedir:

Tecnîs-i nâkıs ve buna bir kavm-i şerîf muhtelif ve tahrîf dîrler bu dahi kelimeteynün lafzen ittîfâkında kısımlar evvelün niddidür. İllâ ki bazı hurûfun harekâtında ihtilâfında evvelün zıddidür. Kavluhu (a.s.m) اللّهم كما هتنت خلقى فحسن خلقى Kaölü'l-ba'z جيه البرد جته البرد ve bu kelimât tecnîs-i tahrîf gibi tecnîs-i tashîfi dahi şâmildür. Ve bu tecnîsât-ı nâkısda olan ihtilâfda hareketân gibi hareketle sükûn ve teşdîd ile tahfîf dahi kâbildür. Kavlü'l-ba'z البدعة تُترك التَّركِ ve kavluhum الجاهل اما مُعَرِّطٌ او مُعَرِّطٌ (Kaçar 2012: 94-95).

Şerîfî'nin verdiği misallerden 2'si doğrudan 1'i ise bazı kelimeleri değiştirilmek suretiyle *Miftâhu'l-Ulûm*'dan alınmıştır. Şerîfî'nin gerek söz konusu tarifi gerekse verdiği misaller, nâkıs cinâsa değil muharref cinâsa uygunluk göstermektedir. Şerîfî, zâid cinâsa müzeyyel cinâs adı da verildiğini belirterek kelime sonunda bir harf ziyadesiyle bu cinâs çeşidinin meydana geldiğini şu şekilde ifade etmiştir: “*Tecnîs-i zâyid ve buna bir kavm-i efdal müzeyyel dahi dîrler. Bunun dahi üslûbı tecnîs-i tâmmе âyid olur. Nihâyet bu kadar var ki bunda kelimeteynden birinin âhirinde bir harf zâyid olur*” (Kaçar 2012: 95). Konuyla ilgili verdiği şu örneklerde de kelimelerden birinde bir harf ziyadesi söz konusudur: “*عواص-عواصم, قواص-قواصم, مواف-موافق, مصاف-مصافق*” (Kaçar 2012: 95). Şerîfî'nin nâkıs cinâsın bazı kaynaklarda kelime başında, bazısında kelime sonunda ve bazısında ise kelime ortasında bir harf ziyadesi sonucu meydana gelen çeşidini ifade etmek için kullanılan cinâsı mutarraf terimine yüklediği anlam farklıdır. O, mutarraf cinâs tabirini belâgate dair kaynaklarda harflerinin türleri farklı olup mahreçleri birbirine yakın kelimelerin kullanılmasından sonucu meydana gelen muzâri cinâsın diğer bir adı olarak zikretmiştir. İlgili kısımda verdiği misaller de muzâri cinâs örnekleridir. Sonuç olarak Şerîfî, cinâsın iki farklı çeşidi olan nâkıs cinâs ile muharref cinâs terimlerini -Sekkâki

ve Vatvât'ın tesirinde kalmasının sonucu olsa gerek- tek bir cinâs çeşidini ifade etmek için kullanmış ve bazı kaynaklarda cinâs-ı nâkısın bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşitlerinin ifadesinde başvurulan mutarraf terimini ise cinâs-ı muzâri ile karıştırmıştır.

Cinâs ve çeşitleri hakkında Sürûrî'nin *Bahrü'l-Maârif* adlı eserinde de Vatvât'ın tasnifi esas alınmıştır. Sürûrî de cinâsı; tâm, nâkıs, zâid, mürekkeb, mükerrer, mutarraf ve hatt olmak üzere 7 kısma ayırmış ve nâkıs cinâsı "bu san'at oldur ki hareket mugâyir ola" (Sürûrî 06 Hk 1312: 23a) şeklinde tarif ederek muharref cinâsı ile karıştırmıştır. Aynı şekilde Sürûrî'nin "bu san'at oldur ki kelime âhîrinde ziyâde ola. Buna tecnîs-i müzeyyel dahi dirler" (Sürûrî 06 Hk 1312: 23b) şeklinde tarif ettiği cinâs-ı zâid ve "tecnîs-i mükerrer oldur ki tekrâr ola ve lafz-ı evvelde harf-i zâid ola" (Sürûrî 06 Hk 1312: 23b) şeklinde tarif ettiği cinâs-ı mükerrer konusunda da Vatvât ile aynı görüşte olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin yukarıdaki cümlelerinde görüldüğü üzere müstakil birer cinâs çeşitleri olarak yer verilen zâid ve mükerrer cinâslar, nâkıs cinâsın kelime başı ve sonunda birer harf ziyadesiyle meydana gelen çeşitlerine karşılık gelmektedir. Sürûrî'nin cinâs-ı mutarraf olarak adlandırdığı çeşit ise yine Bardahî'de olduğu gibi cinâs-ı lâhika karşılık gelmektedir.

İsmâîl Rüsûhî-i Ankaravî'nin *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha* adlı eserinde cinâs çeşitleri, Vatvât'ın tasnifi esas alınmak suretiyle Bardahî ve Sürûrî ile aynı şekilde tasnif ve tarif edilmiştir. Ankaravî'nin eserinde cinâs çeşitlerinin tarifleri ve konuya getirilen misaller, Bardahî'nin eseriyle birebir aynıdır. Aşağıda söz konusu durumun delillendirilmesi amacıyla Bardahî ve Ankaravî'nin cinâs-ı mükerrere dair tarifleri ile verdikleri örnekler, ardışık olarak verilmiştir:

Bardahî'nin tarifi: *Tecnîs-i mükerrer ana dirler ki birisiniün evvelinde ziyâde harf ola dem (دم) ve âdem (ادم) ve sâk (ساق) ve mesâk (مساق) ve şek (شك) ve eşk (اشك) gibi ve ba'zı fuzalâ tecnîs-i nâkıs lakabını ziyâde harf olan sûretde istilâh idiniüp tecnîs-i zâidden ve tecnîs-i mükerrerden âmm tutdılar ve ziyâde ortasında olmagin âhir anun aksâmından kıldılar ced (جد) ve cehd (جهد) ve şer (شر) ve şehri (شهر) gibi (Yetiş 2006: 125-126).*

Ankaravî'nin tarifi: *Tecnîs-i mükerrer oldur ki birisiniün evvelinde ziyâde harf ola dem (دم) ve âdem (ادم) ve sâk (ساق) ve mesâk (مساق) gibi ve ba'zı fuzalâ ziyâdelik ortasında olanı dahı bu kısımdan tutdu ced (جد) ve cehd (جهد) ve şer (شر) ve şehri (شهر) gibi (Summak 1999: 55).*

Bardahî ve Ankaravî'nin cinâs çeşitleriyle ilgili aynı tasnif ve tariflere yer vermeleri her iki eserin de aynı kaynaktan yararlanılarak yazıldığı veya -Bardahî'den sonra gelmesi hasebiyle- Ankaravî'nin, Bardahî'nin tasnif ve tariflerini aynı şekilde kullandığı ihtimallerini akla getirmektedir. Yapılan tetkikat ve mukayese sonucu Bardahî ve Ankaravî'nin gerek cinâs çeşitlerinin tasnifi gerekse tarifleri konusunda aynı eseri kaynak olarak kullandıkları tespit edilmiştir. Adı geçen müelliflerin kaynak olarak kullandıkları eser, yukarıda da değinildiği üzere Reşîdüddîn Vatvât'ın belâgate dair *Hadâiku's-Sihr fî Dakâiki's-Şî'r* adlı eseridir. Adı geçen müellifler, cinâs konusundaki tasnif ve tariflerin yanı sıra verdikleri örneklerin de büyük çoğunluğunu Vatvât'ın eserinden alıntılamaşlardır (bk. Reşîdüddîn el-Vatvât 2009: 94-103).

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin, İbn Hicce el-Hamevî'nin *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb* adlı eseri üzerine yazdığı muhtasar tercümede cinâs-ı nâkıs konu başlığı olarak yer verilmemiştir. Ancak müellifin, cinâs-ı muharref konusunda cinâs-ı muharrefin diğer bir adı olarak cinâs-ı nâkısın şu cümlesinde zikrettiği görülmektedir: "Mısrâ'-ı sâinde cerâhat ma'nâsına lâm'un sükûnuyla كَلِم ve kelimeniün cem'i olan lâm'un kesriyle كَلِم lafzlarında olduğu gibi bu makûleye cinâs-ı muharref ve tecnîs-i nâkıs dahi dirler" (Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî 2022: 87). Müellifin bu cümlesinde yer alan كَلِم ve كَلِم kelimeleri cinâs-ı muharrefe örneklik teşkil etmelerine rağmen cinâs-ı nâkıs için uygun

değillerdir. Bazı kaynaklarda nâkıs cinâsın çeşitleri olarak zikredilen müzeyyel ve mutarraflar terimlerine de Uşşâkî'nin eserinde yer verilmiştir. Bunlardan cinâs-ı müzeyyel için “*İstîlâh-ı bedî’de cinâs-ı müzeyyel ana dîrler ki rûkneynün biri ol birinden bir harf yâhûd dahi ziyâde artuk olup ol harf ana zeyl gibi ola*” (Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî 2022: 84) şeklinde yapılan tarif, müzeyyel cinâs için kaynaklardaki en kapsayıcı tariftir. Zira bazı kaynaklarda müzeyyel cinâs, kelime sonunda bir harf bazılarında ise birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen nâkıs cinâs çeşidi olarak tanımlanmıştır. Ancak Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, her ne kadar müzeyyel cinâsı nâkıs cinâsın bir çeşidi olarak belirtmemiş olsa da bir veya birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen cinâs çeşidi olarak tarif etmesiyle bu konudaki en kapsayıcı tarifi yapmıştır. Müellif, yukarıda değinilen terimlerden cinâs-ı mutarraflar ise “*ve cinâs-ı mutarraflar cinâs-ı müzeyyelün mukâbilidür, mısra’-ı sâni’de f ve ve kelimelerinde olduğu gibi. Ya’nî âhirlerinden ibâret olan tarafı cinâsı demek olur*” (Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî 2022: 86) şeklinde tarif etmiştir. Sonuç olarak Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, cinâs-ı nâkıs ile cinâs-ı muharrefi aynı cinâs çeşidi olarak değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra bazı kaynaklarda nâkıs cinâsın çeşitleri olarak zikredilen müzeyyel ve mutarraflar cinâs terimlerini ise cinâsın müstakil bir çeşidi olarak zikretmiştir.

Hasan Yâver’in manzum olarak kaleme aldığı *Kitâb-ı Fenniyye-i Eş’âr* adlı eserinde nâkıs cinâs için şu tarif yapılmıştır: “*Gerçi kim elfâzınun imlâsı bir / Noktaları lîk mugâyircedir*” (Kaçar 2009: 117). Hasan Yâver’in bu tarifi, kaynaklarda; iki lafzın yazılışlarının aynı, harflerinin noktalarının farklı olduğu cinâs çeşidi olan cinâs-ı hattî için uygun düşmektedir. Nitekim Hasan Yâver’in konuya misal getirdiği tîr (تیر) ve teber (تبر), pîr (پیر) ve biber (بیر), şîr (شیر) ve şütür (شتر) kelimelerinde de harflerin yazılışlarının aynı noktalarının farklı olduğu görülmektedir. Bu hususlar, Hasan Yâver’in cinâs-ı nâkısın cinâs-ı hattî ile karıştırdığını göstermektedir.

Reşîdüddîn Vatvât’ın cinâs konusundaki tasnifi, Tanzimat döneminden itibaren yazılan bazı eserlerde de esas alınmıştır. Bu tasnifi esas alan müelliflerden biri Kerküklü Mehmed Mihrî’dir. Mehmed Mihrî, *Fenn-i Bedî* veya *el-Eserü’l-Celîl fî Medh Alâ İsmâil* olarak adlandırdığı eserinde cinâs çeşitlerini tıpkı Vatvât’ın eserinde olduğu gibi tâm, nâkıs, zâid, mürekkeb, mükerrer, mutarraflar ve hatt olmak üzere 7 kısma ayırmış ve Vatvât’ın tarifleri doğrultusunda bu terimleri tanımlamıştır. Mehmed Mihrî’nin gerek “*tecnîs-i nâkıs oldur ki iki lafz hurûfda yek-dîgere muvâfik ve harekât u sekenâtda muhâlif olalar*” (Mehmed Mihrî İBB Atatürk Kitaplığı Aşiyân Koleksiyonu 250/1: 14) şeklindeki nâkıs cinâs tarifi gerekse nâkıs cinâsa misal getirdiği a’lâm (اعلام)-i’lâm (اعلام), ahkâm (احكام)-ihkâm (احكام), sihâm (سهام)-sühâm (سهام) kelimeleri (Mehmed Mihrî İBB Atatürk Kitaplığı Aşiyân Koleksiyonu 250/1: 14-15); onun, nâkıs cinâstan kastının belâgat kitaplarındaki muharref cinâs olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde onun, cinâsın müstakil birer çeşidi olarak yer verdiği zâid (müzeyyel) ve mükerrer cinâs terimlerine yüklediği anlamlar ve getirdiği misaller, belâgat kitaplarındaki nâkıs cinâsın çeşitleri için yapılan tariflerle benzerdir. Dolayısıyla Mehmed Mihrî’nin nâkıs cinâsı muharref cinâsla karıştırdığını ve cinâsın çeşitleri bahsinde değindiği zâid ve mükerrer terimlerine verdiği anlamların ise cinâsın alt başlıklarından nâkıs cinâsın çeşitlerine uygun düşüğünü söylemek mümkündür.

Süleyman Paşa’nın *Mebâni’l-İnşâ* adlı eserinde de Reşîdüddîn Vatvât’ın cinâsa dair tasnifi esas alınmıştır. Hâliyle onun da nâkıs ile muharref terimlerini aynı cinâs çeşidini karşılamak üzere kullandığı görülmektedir. Süleyman Paşa, cinâs-ı nâkısı “*her iki lafzın hurûfda müsâvî ve harekât ve sekenâtda muhâlif olmasına derler*” (Yıldız 2016: 191) şeklinde tarif etmiş, konuya “*meselâ yaratmak ma’nâsına olan halk (خلق) ile tabî’at ma’nâsına olan hulk (خلق) gibi*” (Yıldız 2016: 191) misalini vermiş ve “*tecnîs-i mezkûre tecnîs-i muharref dahı denir*” Yıldız 2016: 192) diyerek bu iki terimi birbirinin yerine kullandığını ifade etmiştir. Süleyman Paşa, kelime sonunda bir harf ziyadesiyle meydana

gelen cinâsa tecnîs-i zâid (Yıldız 2016: 192); kelime başında bir harf ziyadesiyle meydana gelen cinâsa tecnîs-i mükerrer (Yıldız 2016: 193); iki kelime arasında vezin, hareke ve sükûn açısından eşitlik olup harflerden birinin farklı olduğu cinâsa ise tecnîs-i mutarraf (Yıldız 2016: 198) adını vermiştir. Süleyman Paşa'nın eserindeki bu adlandırmalarda bir karışıklık söz konusudur. Burada ilk karışıklık aynı cinâs çeşidi olarak gösterdiği cinâs-ı nâkıs ile cinâs-ı muharref tarifinde görülmektedir. Zira bu iki terimin gerek klasik belâgat kitaplarında gerekse konuyla ilgili çalışmalarda iki farklı sanatı karşılamak için kullanıldığı aşikârdır. Tecnîs-i mutarraf konusundaki tarifi ise konuyla ilgili çalışmalarda cinâs-ı lâhika dair yapılan tarife uymaktadır.

Ahmed Hamdî eş-Şirvânî, *Teshîlî'l-Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedâyi* adlı eserinde cinâs çeşitlerini temelde 12 kısma ayırmıştır. Bu çeşitlerinden nâkıs cinâsa dair tarifi, yukarıda zikredilen bazı eserlerde olduğu gibi muharref cinâsın tarifidir. Müellif, nâkıs ile muharref terimlerini aynı cinâs çeşidini ifade etmek için kullanmıştır. Müellifin adı geçen eserinde nâkıs cinâsı tanımlamak için yapılan şu tarif, belâgat kitaplarındaki cinâs-ı muharref tarifine uygundur:

Tecnîs-i nâkıs iki lafz-ı mütecâniseyn hurûfda muvâfık ve harekâtda muhâlif olmağa derler. Bu dahi teşâbüh-i hurûfda tecnîs-i tâm gibi olup tehâlîf-i harekâtda ona muhâlif olduğundan tecnîs-i nâkıs denmiştir. Buna hey'et-i hurûfuyla hey'et-i harekâtunun inhirâfi cihetiyle tecnîs-i muharref dahi denir (Çaldak 2022: 151-152).

Ahmed Hamdî'nin cinâs çeşitleri arasında gösterdiği tecnîs-i zâid tarifinin bir kısmı, nâkıs cinâsın kelime sonunda bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidi için yapılan tarifle uygunluk göstermektedir. Müellif, tecnîs-i zâidin kelime sonunda bir harf ziyadesinin yanı sıra kelime başındaki harf ziyadesiyle de meydana geldiğini dile getirmiştir. Kelime başındaki harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidine tecnîs-i mezîd adının da verildiğini belirtmiştir (Çaldak 2022: 153). Müellifin cinâs-ı mutarrafa dair "*tecnîs-i mutarraf oldur ki mütecâniseyn beyninde hurûf-ı tarafeynden biriyle tehâlîf vâki ola*" (Çaldak 2022: 154) tarifi, belâgat kitaplarında cinâs-ı lâhık için yapılan tanımın karşılığıdır.

Ali Cemâleddîn'in *Arûz-ı Türkî İlm-i Kavâfi Sanayi'-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî* adlı eserinde cinâs çeşitleri Reşîdüddîn Vatvât'ın tasnifi esas alınarak 7 kısma ayrılmıştır. Alî Cemâleddîn de tıpkı Vatvât ve onun tasnifini esas alan diğer müellifler gibi cinâs-ı nâkıs ile cinâs-ı muharrefi aynı terimi ifade etmek için kullanmıştır. Söz konusu terim için yaptığı şu tarif, belâgat kitaplarında nâkıs cinâstan farklı bir cinâs çeşidi olarak değerlendirilen cinâs-ı muharrefin tarifidir:

Lafzeyn-i mütecâniseyn hurûfâtta birbirine muvâfık ve harekâtda muğâyir olmağa diniür ki min-ciheti'l-hareke inhirâf eylediginden tecnîs-i muharref nâmu dahi câizdür. Misâli arkaya giyilen kürk ile hudemât-ı harîfede isti'mâl olunan kürekdir" (Öztürk 2010: 209).

Müellifin, tecnîs-i zâid tarifi ise nâkıs cinâsın çeşitlerine uygundur. Tecnîs-i zâidin kelime başında ve sonunda bir harf ziyadesiyle olmak üzere iki şekilde meydana geldiğini belirten müellif, bu değerlendirmesiyle Vatvât'ı izleyen diğer âlimlerden ayrılmıştır. Zira Vatvât'ın tasnifini esas alan diğer âlimler, tecnîs-i zâidin kelime sonundaki harf ziyadesiyle meydana geldiğini belirtmişlerdir. Bu eserde ise Ahmed Hamdî eş-Şirvânî'nin eserinde olduğu gibi tecnîs-i zâidin hem kelime başı hem de sonundaki harf ziyadeleriyle meydana gelebileceği vurgulanmıştır (Öztürk 2010: 209). Alî Cemâleddîn'in tecnîs-i mutarraf tarifi de Vatvât'ın tasnifine uygun olarak cinâs-ı lâhika denktir.

Abdurrahmân Süreyyâ'nın *Mîzânu'l-Belâga* adlı eserinde cinâs-ı nâkısın iki kısma ayrıldığı belirtilmiştir. Bunlardan birincisi "*hurûfun kâffesi mütecânis iken harekât ve sekenâtça birbirlerine gayr-ı muâdil olmasıdır. Beşer (بشر)-bişr (بشر), hulk (خلق)-halk (خلق) gibi*" (Baranoğlu 1999: 206), ikincisi ise "*harekât ve sekenâtça mütevâzî iken ekall-i hurûfda gayr-ı mütecânis bulunmasıdır. Maa-mâ-fih iki*

kelimenin nihâyetleri mütecânîs olmak şarttır: *Sevk* (سوق), *şevk* (شوق), *zevk* (ذوق); *sıyâm* (صيام), *kıyâm* (قيام); *savm* (صوم), *levm* (لوم) gibi” (Baranoğlu 1999: 206) şeklinde tarif edilmiştir. Abdurrahmân Süreyyâ'nın cinâs-ı nâkıs dair yukarıdaki iki değerlendirmesi de belâgat kitaplarında yer alan cinâs-ı nâkıs tarifine uymamaktadır. Zira müellifin cinâs-ı nâkısın birinci çeşidi için yaptığı tanım ve verdiği örnekler, cinâs-ı muharrefe uygun düşmektedir. İkinci çeşidi hakkındaki değerlendirmeleri ise hem harflerinin türü farklı olup mahreçlerinin birbirine yakın olmasıyla meydana gelen cinâs-ı muzâriye hem de harflerinin türü farklı olup mahreçlerinin birbirine uzak olmasıyla meydana gelen cinâs-ı lâhika uygun düşmektedir. Dolayısıyla müellifin cinâs-ı nâkıs; muharref, muzâri ve lâhik cinâslarla karıştırdığı anlaşılmaktadır.

Alî Nazîf, *Zînetü'l-Kelâm* adlı eserinde Vatvât'ın eserindeki tasnif doğrultusunda cinâsı 7 çeşide ayırmış ve her çeşidini Vatvât'ın tarifleri doğrultusunda tanımlamıştır. Bu doğrultuda “*harf ü hey'etde müttehîd olan kelîmât-ı mütecânîsenin harekâtça mugâyeretidir*” (Polat 2016: 39) şeklindeki cinâs-ı nâkıs tanımı, cinâs-ı muharrefin tarifine uygundur. Dolayısıyla müellifin cinâsı nâkıs cinâs-ı muharrefle karıştırdığı anlaşılmaktadır.

Ali Nihat Tarlan, edebî sanatları anlattığı eserinde cinâs çeşitlerinden birisi olarak tecnîs-i mutarraf terimini zikretmiş ve buna dâir-dâim kelimelerini örnek olarak göstermiştir (Tarlan 1981: 182). Tarlan'ın verdiği örnekler, cinâsı meydana getiren kelimelerde harflerin türlerinin farklı, mahreçlerin birbirinden uzak olduğu cinâs-ı lâhik (Saraç 2011: 246; Bulut 2016: 208) sanatına uygun düşmektedir. Dolayısıyla Tarlan'ın bazı kaynaklarda nâkıs cinâsın bir çeşidi olarak zikredilen cinâs-ı mutarrafı cinâs-ı lâhik ile karıştırdığını veya terimlerden birini, diğerinin yerine kullandığını söylemek mümkündür.

3. İsimlendirmeler Konusundaki Farklılıklar

Belâgate dair eserlerde nâkıs cinâsın çeşitlerinin isimlendirilmesi konusunda bariz bir tutarsızlık söz konusudur. Bazı eserlerde nâkıs cinâsın bir harf ziyadesi sonucu meydana gelen çeşitleri için ziyade harfin kelimenin başında, ortasında ve sonunda olmak üzere bulunduğu yere göre genelde üç terimle ifade edildiği görülmektedir. Ancak bu terimler kaynaktan kaynağa değişiklik göstermektedir. Kaynaklarda nâkıs cinâsın bu çeşitleri için genel olarak merdûf, müktenif, müşevveş, mükerrer, müzeyyel (zâid) ve mutarraf terimleri kullanılmıştır. Ancak bu terimlerden hangisinin kelimenin başındaki ziyade harf, hangisinin kelimenin ortasındaki ziyade harf ve hangisinin kelimenin sonundaki ziyade harf için kullanılacağı konusunda bir ittifak söz konusu değildir. Zira kaynaklarda kelime başındaki ziyade harf için merdûf, müzeyyel, mükerrer ve mutarraf terimleri kullanılmıştır. Aynı şekilde kelimenin sonundaki ziyade harf için müktenif, mutarraf ve müzeyyel terimleri tercih edilmiştir. Kelime ortasındaki ziyade harf içinse kimileri mutarraf, kimileri müktenif ve kimileri müşevveş terimini tercih etmiştir. Ancak hiçbir kaynakta söz konusu terimlerin tercih sebebi ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Klasik belâgat kitaplarında da bu konuyla alakalı kabul görmüş bir husus bulunmamasından ötürü söz konusu terimlerin araştırmacılarca tercih edilmesinin sebebi hakkında ancak tahmin yürütülerek birtakım çıkarımlarda bulunulabilir. Buna göre araştırmacılar tarafından terimlerin sözlük anlamları hesaba katılarak, konuyla ilgili daha önceki eserler esas alınarak, keyfi bir tutum takınarak veya daha başka sebeplere dayanılarak bahsedilen terimlerin tercih edilmiş olmaları mümkündür. Kelimede ziyade harf veya harflerin bulunduğu yerlere göre cinâs-ı nâkıs çeşitlerinin isimlendirilmesi konusunda kaynaklarda yer alan tutarsızlıklara aşağıda başlıklar hâlinde değinilmiştir.

3.1. Ziyade Harfin Kelime Başında Olduğu Durumlar İçin Kullanılan Terimler Konusundaki Farklılıklar

Nâkıs cinâsın kelime başındaki bir harf ziyadesi sonucu meydana gelen çeşidi için merdûf, mutarraf, mükerrer ve zâid (müzeyyel) terimlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Arapçada “*takip etmek, peşine düşmek*” (Erkan 2012: 1244) anlamına gelen رَدَفَة (radefe) fiilinin ism-i mef’ûlü olan merdûf kelimesi, bazı kaynaklarda edebî bir terim olarak nâkıs cinâsın kelime başında bir harf ziyadesi sonucu meydana gelen çeşidini ifade etmek için kullanılmıştır. Kaynaklar tarandığında bu terimin M. A. Yekta Saraç (2011: 247), Mücahit Kaçar (2015: 488), Ali Bulut (2016: 210), Rabiha Çelebi ile Nasrullah Hacımüftüoğlu (1996: 41), Hikmet Akdemir (2016: 310), Mustafa Aydın (2018: 318) ve Ayşe Meydanoğlu (2019: 162) gibi araştırmacılar tarafından bahsedilen anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Nâkıs cinâsın çeşitlerini ifade etmek amacıyla başvuru olan müzeyyel, mutarraf ve müktenif terimleri, kelimenin muhtelif yerlerindeki harf ziyadesi için kullanılmışken merdûf terimi yalnızca kelime başındaki harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidi için tercih edilmiştir.

Nâkıs cinâsın kelime başındaki bir harf ziyadesi sonucu meydana gelen çeşidi için kullanılan diğer bir terim mutarraf kelimesidir. Kaynaklarda söz konusu husus için merdûf terimine nazaran mutarraf teriminin daha fazla araştırmacı tarafından tercih edildiği görülmektedir. Bahsedilen husus için mutarraf terimini tercih eden araştırmacıların isimlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Mehmed Rıfat (2009: 405), Cem Dilçin (1983: 473), M. Kaya Bilgegil (1989: 315), Nihat Öztoprak (1999: 153), İsmail Hakkı Aksoyak ile Muhsin Macit (2009: 297), M. Orhan Soysal (2005: 40), Numan Külekçi (2005: 230), Menderes Coşkun (2014: 254), Cüneyt Eren ile M. Vecih Uzunoğlu (2014: 49), İsa Kocakaplan (2014: 31), Hasan Aktaş (t.y.: 282), Bahir Selçuk vd. (2015: 156).

Bu başlık altında değinilmesi gereken terimlerden biri de mükerrer terimidir. Bu terim, bazı kaynaklarda kelime başında ziyade bir harf bulunması sonucu meydana gelen cinâs çeşidini bazısında ise kelime başında birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen cinâs çeşidini ifade etmek için kullanılmıştır. Şeyh Ahmed el-Bardahî (Yetiş 2006: 126), Sürûrî (06 Hk 1312: 23b), İsmâîl Rüsûhî-i Ankaravî (Summak 1999: 55) ve Süleyman Paşa (Yıldız 2016: 193) gibi âlimler kelime başında bir harf ziyadesiyle, Ahmed Hamdî (Kılıç 2007: 99) ise kelime başında birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen cinâs çeşidini bu terimle ifade etmiştir. Reşîdüddîn Vatvât’ın eserinde ise bu konuda bir sınır çizilmeyerek kelime başında bir veya birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen cinâs çeşidini karşılamak üzere mükerrer terimi kullanılmıştır (2009: 98).

Ahmed Hamdî eş-Şirvânî (Çaldak 2022: 153) ve Alî Cemâleddîn (Öztürk 2010: 209) ise zâid (müzeyyel) terimini hem kelime sonunda hem de kelime başında bir harf ziyadesiyle meydana gelen cinâs çeşidi için kullanmışlardır.

3.2. Ziyade Harfin Kelime Ortasında Olduğu Durumlar İçin Kullanılan Terimler Konusundaki Farklılıklar

Nâkıs cinâsın ziyade harfinin kelime ortasında bulunan çeşidi için kaynaklarda mutarraf, müktenif ve müşevveş terimleri kullanılmıştır. Nâkıs cinâsın bu çeşidi için kaynaklarda en fazla tercih edilen terim, müşevveş olmuştur. Bu durumun muhtemel sebeplerinden birisi, kelimenin “*belirsiz, karışık, düzensiz, karmakarışık*” (Devellioğlu 2006: 754) anlamlarına gelmesi olsa gerektir.

Ziyade harfin kelime ortasında olduğu nâkıs cinâs çeşidi için Mehmed Rıfat (Güneş 2009: 406), Cem Dilçin (1983: 473), M. Kaya Bilgegil (1989: 316), Nihat Öztoprak (1999: 153), M. Orhan Soysal (2005: 40), Numan Külekçi (2005: 231), İsmail Hakkı Aksoyak ile Muhsin Macit (2009: 297), Menderes Coşkun (2014: 254), İsa Kocakaplan (2014: 32), Cüneyt Eren ile M. Vecih Uzunoğlu (2014: 51), Bahir Selçuk vd. (2015: 156) gibi araştırmacılar müşevveş terimini; Rabiha Çelebi ile Nasrullah Hacımüftüoğlu (1996: 41), Ali Bulut (2016: 211) ve Hikmet Akdemir (2016: 310) gibi araştırmacılar müktenif terimini; M. A. Yekta Saraç (2011: 247), Nusrettin Bolelli (2013: 420) ve Mücahit Kaçar

(2015: 488) gibi araştırmacılar ise mutarraf terimini kullanmışlardır. Mustafa Aydın (2018: 318) ve Ayşe Meydanoğlu (2019: 163) ise müktenif terimi yerine bu kelimenin mef'ûl şekli olan müktenef hâlini söz konusu anlamı karşılamak üzere tercih etmişlerdir.

3.3. Ziyade Harfin Kelime Sonunda Olduğu Durumlar İçin Kullanılan Terimler Konusundaki Farklılıklar

Nâkıs cinâsın kelime sonunda bir harf ziyadesi sonucu meydana gelen çeşidi için kaynaklarda mutarraf, müzeyyel (zâid) ve müktenif terimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan müzeyyel terimi, klasik belâgat eserlerinin kâhir ekseriyerinde nâkıs cinâsın kelime sonunda birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidi için kullanılmıştır. Bu konuda gerek Arap gerekse Osmanlı dönemi belâgat eserlerinde bir ittifak söz konusudur. Hatîb el-Kazvî (Yanık vd. t.y.: 151), Sadeddîn Taftâzânî (Arslan 2015: 327), Vak'anüvîs Halîl Nûrî (Aytekin 2006: 204), Abdünnâfî İffet Efendi (2023: 1354), Ahmed Hamdî (Kılıç 2007: 99), Mehmed Zihnî Efendi (1910: 391), Muallim Nâcî (t.y.: 128), Ahmet Müderrisoğlu (2006: 360), Rabiha Çelebi ile Nasrullah Hacımüftüoğlu (1996: 42), M. A. Yekta Saraç (2011: 247), Nusrettin Bolelli (2013: 420), Ali Bulut (2016: 212), Hikmet Akdemir (2016: 311), Mustafa Aydın (2018: 318) ve Ayşe Meydanoğlu (2019: 163) gibi âlim ve araştırmacılar konuyla alakalı eserlerinde müzeyyel terimini nâkıs cinâsın kelime sonunda birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidini ifade etmek için kullanmışlardır. Ancak yakın zamanda yazılan belâgatle ilgili bazı eserlerde ise bu terimin kelime sonunda bir harfin ziyade olması sonucu meydana gelen nâkıs cinâs çeşidi için kullanıldığı da görülmektedir.

Nâkıs cinâsın kelime sonunda bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidi için Mehmed Rıfat (2009: 405), Cem Dilçin (1983: 474), M. Kaya Bilgegil (1989: 315), Nihat Öztoprak (1999: 153), Numan Külekçi (2005: 231), M. Orhan Soysal (2005: 40), İsmail Hakkı Aksoyak ile Muhsin Macit (2009: 297), Menderes Coşkun (2014: 254), İsa Kocakaplan (2014: 33), Bahir Selçuk vd. (2015: 156) gibi araştırmacılar müzeyyel terimini; Taftâzânî (Arslan 2015: 327), Ebu'l-İsme Mustafa İsameddîn Üsküdarî (Demir 2016: 356), Mehmed Zihnî Efendi (1910: 391), Muallim Nâcî (t.y.: 128), Ahmet Müderrisoğlu (2006: 359), Rabiha Çelebi ile Nasrullah Hacımüftüoğlu (1996: 42), Ali Bulut (2016: 211), Hikmet Akdemir (2016: 310), Mustafa Aydın (2018: 318) ve Ayşe Meydanoğlu (2019: 162) gibi âlim ve araştırmacılar mutarraf terimini; M. A. Yekta Saraç (2011: 247) ve Mücahit Kaçar (2015: 488) gibi araştırmacılar ise müktenif terimini tercih etmişlerdir.

Reşîdüddîn el-Vatvât (2009: 26), Şeyh Ahmed el-Bardahî (Yetiş 2006: 125), Sürûrî (06 Hk 1312: 23b), İsmâîl Rüsûhî-i Ankaravî (Summak 1999: 55), Süleymân Paşa (Yıldız 2016: 192), Ahmed Hamdî eş-Şirvânî (Çaldak 2022: 153) ve Alî Cemâleddîn (Öztürk 2010: 209) gibi âlimler, her ne kadar cinâs-ı nâkısın çeşitleri kapsamında olmasa da genel olarak cinâsın kelime sonunda bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidini ifade etmek için zâid veya müzeyyel terimini kullanmışlardır. Bu âlimlerin konuyla ilgili tarifleri, cinâs-ı nâkıs çeşitlerini ifade etmek için yapılan tariflerle uygundur.

Belâgat veya edebî sanatlarla alakalı bazı eserlerde ise nâkıs cinâsa ya hiç yer verilmemiş ya da bu cinâsın yalnızca tarifi yapılarak çeşitlerine değinilmemiştir. Söz gelimi giriş kısmı hariç diğer kısımları birebir aynı olup Mollâ Lütfî (Aksoy 1991), Şerîf Ahmed b. Yûsuf (Küçük 2007) ve Tercüme-i Alâiyye (45 Hk 2959/12: 152a-152b) adıyla bilinmeyen başka bir müellife atfedilen eserin yanı sıra Alî b. Hüseyin Amâsî (Coşkun 2003), Süleymân Fehmî (Bayram 2021) ve Necmeddin Şahiner'in (1975) eserlerinde cinâs-ı nâkısın hiç yer verilmemiştir. Müstakimzâde Sadeddîn (Tolasa 1986: 373), Mehmed Nüzhet (Belen 2010: 299), Ahmet Cevdet Paşa (2000: 114), Alî Nazîma (2012: 33), Rusçuklu M. Hayrî (Akın 2016: 105), İbnülkâmil Mehmed Abdurrahmân (2017: 162), Seyit Kemal Karaalioğlu (1969: 162), Fatma Serap Karamollaoğlu (2014: 187) ve Yavuz Bayram'ın (2009: 161) eserlerinde ise nâkıs cinâsın yalnızca tarifi yapılmakla iktifa edilmiştir. Ali

Nihat Tarlan da konuyla ilgili eserinde nâkıs cinâs terimini anmayanlardandır. Tarlan, nâkıs cinâs tabirini anmamasına rağmen nâkıs cinâsın çeşitlerinden müzeyyel cinâsa karşılık olarak tecnîs-i zâid terimini kullanmış ve buna pervâ-pervâne kelimelerini misal getirmiştir (1981: 182).

Sonuç

Cinâs-ı nâkıs çeşitlerinin isimlendirilmesi konusunda belâgat kitaplarında ortak bir isimlendirme bulunmamasının sonucu olarak birbirinden farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Bazı kaynaklarda isimlendirme yapılmadan cinâs-ı nâkısın ziyade olan harfinin bulunduğu yer itibarıyla bu cinâsın çeşitleri üzerinde durulmuş, bazısında ise ziyade harfin bulunduğu yere göre birtakım isimlendirmeler yapıldığı tespit edilmiştir. Ancak hem isimlendirme yapılmayan hem de isimlendirme yapılan eserlerin büyük çoğunluğunda cinâs-ı nâkısın 4 çeşidi üzerinde durulduğu görülmüştür. Bunlardan ilki, cinâslı kelimeler arasında kelimelerin birinde kelime başında ziyade bir harf bulunması; ikincisi, kelime ortasında ziyade bir harf bulunması; üçüncüsü, kelime sonunda ziyade bir harf bulunması ve dördüncüsü ise kelime sonunda birden fazla ziyade harf bulunması sonucu meydana gelen cinâs-ı nâkıs çeşitleridir. Bazı eserlerde nâkıs cinâsın bu çeşitlerinin hiçbiri isimlendirilmemiş, bazısında bir kısmı ve bazısında ise tamamı isimlendirilmiştir. Kısmen veya tamamen isimlendirme yapılan eserlerde ziyade harfin bulunduğu yere göre birbirinden farklı terimler kullanılmıştır. Cinâs-ı nâkısın kelime başında ziyade bir harfle meydana gelen çeşidi için merdûf, mutarraf, mükerrer ve zâid; kelime ortasında ziyade bir harfle meydana gelen çeşidi için müktenif, mutarraf ve müşevveş; kelime sonunda bir harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidi için mutarraf, müzeyyel (zâid) ve müktenif; kelime sonunda birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidi için müzeyyel; kelime başında birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen çeşidi için mükerrer terimleri kullanılmıştır.

Cinâs-ı nâkısın çeşitlerinin isimlendirilmesi konusundaki tutarsızlığın yanı sıra bazı eserlerde cinâs-ı nâkıs ve çeşitleri, diğer cinâs çeşitleriyle karıştırılmıştır. Söz konusu eserlerde cinâs-ı nâkısın genellikle cinâs-ı muharrefle bazen de cinâs-ı hattî, cinâs-ı muzâri ve cinâs-ı lâhık ile karıştırıldığı tespit edilmiştir. Cinâs-ı nâkıs ve çeşitlerinin diğer cinâs çeşitleriyle karıştırıldığı eserlerde cinâsın müstakil birer çeşidi olarak zikredilen zâid ve mükerrer cinâsların tarifleri ise cinâs-ı nâkısın çeşitlerine karşılık gelmektedir. Bu gruptaki eserlerde mutarraf terimine yüklenen anlam konusunda da bir karışıklık mevcuttur. Bu terim, Reşidüddîn Vatvât'ın cinâsa dair tasnifinin esas alındığı eserlerde genellikle cinâs-ı lâhık ile karıştırılmıştır. Netice olarak bu eserlerde aynı terimi ifade etmek için kullanılan cinâs-ı nâkıs ile cinâs-ı muharref terimleri aslında cinâsın birbirinden farklı iki çeşididir. Müstakil birer cinâs çeşidi olarak zikredilen cinâs-ı zâid ile cinâs-ı mükerrerin tarifleri, cinâs-ı nâkısın iki çeşidine karşılık gelmektedir. Yine cinâsın müstakil bir çeşidi olarak zikredilen cinâs-ı mutarraf tarifi ise cinâs-ı lâhıkın tarifine karşılık gelmektedir. Dolayısıyla söz konusu eserlerde bu terimlerin karıştırıldığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Kaynaklarda birbirinden farklı tutumlar sergilenen cinâs-ı nâkıs çeşitlerinin isimlendirilmesi konusundaki farklılıkların giderilmesi adına kısmen Hatîb el-Kazvînî ve kısmen Mustafa İzzet'in yukarıda değinilen tasniflerinden hareketle vücut bulan görüşümüz ve konuyla ilgili teklifimiz şu şekildedir:

1-Cinâs-ı nâkısın çeşitleri konusunda illa bir terim kullanılmasına gerek yoktur. Zira hangi çeşidi için hangi terimin kullanılması gerektiği konusunda ne klasik belâgat kitaplarında ne de daha sonra yazılan eserlerde kabul gören veya yerleşik hâle gelen ortak bir isimlendirme yoktur.

2-Terim yerine ziyade harf veya harflerin bulunduğu yer itibarıyla bir tasnif yapılması daha doğru olacaktır. Bu doğrultuda cinâs-ı nâkıs çeşitleri; bir ve birden fazla harf ziyadesiyle meydana gelen çeşitleri olmak üzere evvela 2 kısma ayrılmalı, ardından ziyade harf veya harflerin

bulunduğu yer itibarıyla her kısım kendi içinde 3 başlık altında ele alınmalıdır. Bu tasnifi, şu şablon üzerinden göstermek mümkündür:

Cinâs-ı Nâkıs Çeşitleri

A) Bir Harf Ziyadesiyle Meydana Gelen Çeşitleri

1. Ziyade Harfin Kelime Başında Bulunması
2. Ziyade Harfin Kelime Ortasında Bulunması
3. Ziyade Harfin Kelime Sonunda Bulunması

B) Birden Fazla Harf Ziyadesiyle Meydana Gelen Çeşitleri

1. Ziyade Harflerin Kelime Başında Bulunması
2. Ziyade Harflerin Kelime Ortasında Bulunması
3. Ziyade Harflerin Kelime Sonunda Bulunması

Yukarıdaki tasnif denememiz, Arap harfleriyle yazılmış Arapça veya Türkçe metinleri esas almaktadır. Latin alfabesiyle yazılan modern metinlerde cinâs-ı nâkıs çeşitleriyle ilgili farklı bir tasnif yapılması elbette ki mümkündür. Zira Arap alfabesini esas alarak bir harf ziyadesiyle meydana geldiğini belirttiğimiz cinâs-ı nâkıs çeşitlerinin, Latin alfabesiyle üretilmiş metinlerde ünlü yazımlarıyla birlikte birden fazla harf ilavesiyle meydana gelen çeşitlerle karıştırılması ihtimal dâhilindedir. Latin alfabesiyle yazılmış modern metinlerde cinâs-ı nâkıs çeşitlerinin kullanımı veya tasnifi hususunun başka çalışmalara havale edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî (2022), *Tercüme-i Hizânetü'l-Edeb İzahlı ve Örnekli Belâgat Terimleri Sözlüğü*, (Haz. KAÇAR, Mücahit, KARSLI, İlyas ve AKDAĞ, Ahmet), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Abdünnâfi İffet Efendi (2023), *en-Nef'ü'l-Mu'avvel fî Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel*, (Haz. IRMAK, Mustafa), (2 cilt), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ahmet Cevdet Paşa (2000), *Belâgat-ı Osmâniyye*, (Haz. KARABEY, Turgut ve ATALAY, Mehmet), Ankara: Akçağ Yayınları.
- AKDAĞ, Ahmet (2018), *Telhîsü'l-Miftâh'ın Türkçe Tercüme ve Mütercimi Bilinmeyen Türkçe Bir Tercümesi (Metin-İnceleme)*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKDEMİR, Hikmet (2016), *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, İstanbul: Nizamiye Akademi.
- AKIN, Mehmet (2016), *Ruşuklu M. Hayrî'nin Belâgat'i İnceleme-Metin-Terimler Dizini*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKSOY, Mustafa (1991), *Molla Lütü'nin Risâle-i Mevlânâ Lütü'si*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı ve MACİT, Muhsin (2009), "Edebî Sanatlar", *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, (Ed. İSEN, Mustafa), Ankara: Grafiker Yayınları.
- AKTAŞ, Hasan (t.y.), *Klasik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, Edirne: Yort Savul Yayınları.
- Alî Nazîma (2012), *Muhtıra-i Belâgat*, (Haz. ZÜLFE, Ömer), İstanbul: Yedirenk.
- ARSLAN, Mehmet Ali (2015), *Muhtasarul-Meani Tercümesi*, (3 cilt), Diyarbakır: Seyda Yayınevi.
- AYDIN, Mustafa (2018), *Arap Dili Belâgatında Bed'î İlmî ve Sanatları*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- AYDOĞAN, Salih (2007), *Sa'îd Paşa Mîzânü'l-Edeb İnceleme-Metin-Dizin*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- AYTEKİN, Murat (2006), *Vak'anüvâs Halîl Nûrî'nin "Matla'u'n-nûr" Adlı Tellîs Tercümesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BARANOĞLU, Şahin (1999), *Abdurrahman Süreyyâ Mizânî'l-Belâga I -Metin-*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAYRAM, Tülay (2021), *Süleyman Fehmi'nin "Edebiyat" Adlı Eseri (Değerlendirme-Çeviri Yazı-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- BAYRAM, Yavuz (2009), "Eski Türk Edebiyatında Anlam Figürleri/Edebî Sanatlar", *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- BELEN, Maksut (2010), *Mehmet Nüzhet Efendi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1989), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- BOLELLİ, Nusrettin (2013), *Belâgat Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- BULUT, Ali (2016), *Bedî' İlmi*, İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları.
- COŞKUN, Menderes (2003), "Edebî Terimler ve Aruzla İlgili Bir Eser: Alî b. Hüseyin Hüsâmeddîn Amasî'nin Risâletün Mine'l-Arûz ve Istılâhu's-Şi'r'i", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 8, 97-130.
- COŞKUN, Menderes (2014), *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÇALDAK, Yusuf Kenan (2022), *Ahmed Hamdî eş-Şirvânî ve 'Teshîlü'l-Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedâyi'si (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇELEBİ, Rabia ve HACİMÜFTÜOĞLU, Nasrullah (1996), *Teshîlü'l-Belâğah*, İzmir: Anadolu Matbaası.
- DEMİR, Gökhan (2016), *et-Tansîsü'l- Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEMİRCİLER, Ahmet Zahid (2014), *Mustafa İzzet Def'ü'l-Mesâlib fî Edebî's-Şâiri ve'l-Kâtib (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2006), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DİLÇİN, Cem (1983), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ebu Ya'kûb Sekkâkî (2017), *Miftâhu'l-Ulûm Belâgat*, (Tercüme ve Notlarla Yayına Haz. ÇELİK, Zekeriyya), İstanbul: Litera Yayıncılık.
- EREN, Cüneyt ve UZUNOĞLU, M. Vecih (2014), *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- ERKAN, Aarif (2012), *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük el-Beyan*, İstanbul: Yasin Yayınevi.
- GÖKÇE, Hasan (2006), *Selîm Sâbit [ö. 1911] Mi'yâru'l-Kelâm (Metin-İnceleme-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- GÜNEŞ, Halit (2009), *Mehmet Rifat Mecâmîü'l-Edeb Birinci Cilt (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İbnülkâmil Mehmed Abdurrahmân (2017), *Belâgat-ı Osmâniyye*, (Haz. YEŞİLYURT, Şamil), Kayseri: Kimlik Yayınları.
- KAÇAR, Mücahit (2009), "Şiire ve Söz Sanatlarına Dâir Bir Mesnevî Hasan Yâver'in 'Kitâb-ı Fenniyye-i Eş'âr' İsimli Eseri", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 40, 95-140.
- KAÇAR, Mücahit (2012), *Şerîfî Hadîkatü'l-Fünûn Türkçe Te'lîf Edilmiş Bir Belâgat Kitabı*, İstanbul: Okur Akademi.

- KAÇAR, Mücahit (2015), “Fesâhat ve Belâgat”, *Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu*, (Ed. ŞENÖDEYİCİ, Özer), İstanbul: Kesit Yayınları.
- KAÇAR, Mücahit (2022), “17. Yüzyıl Anadolu Sahası Türkçe Belagat Çalışmalarında Yapısal Dönüşüm ve Telhîsu'l-Miftâh Etkisi”, *17. Yüzyıl Işığında Osmanlı*, (Ed. KONCU, Hanife ve SEÇGİN, Nuri), İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 419-427.
- KARAALİOĞLU, Seyit Kemal (1969), *Edebi Sanatlar Antolojisi*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- KARAMOLLAOĞLU, Fatma Serap (2014), *Kur'ân Işığında Belâgat Dersleri Bedî' İlmi*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- KILIÇ, Atabey (2007), *Ahmed Hamdî Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî (İnceleme-Metin-Dizin)*, Kayseri: Laçın Yayınları.
- KOCAKAPLAN, İsa (2014), *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- KÜÇÜK, Hasan (2007), *Şerîf Ahmed b. Yûsuf'un Risâle fî Ulûmi'l-Belâga Adlı Eserinin Tahkîki ve Osmanlıca Tercümesinin Latinize Edilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÜLEKÇİ, Numan (2005), *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mehmed Mihrî, *el-Eserü'l-Celîl fî Medh Alâ İsmâîl*, İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Aşiyân Koleksiyonu, Nu. 250/1.
- Mehmed Zihni Efendi (1910), *el-Kavlü'l-Ceyyid fî Şerh-i Ebyâti't-Telhîs ve Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- MEYDANOĞLU, Ayşe (2019), “Arap Dili ve Belâgat'ında Cinâs Sanatı”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 10/1, 155-167.
- Muallim Nâcî (t.y.), *İstilahat-ı Edebiyye Edebiyat Terimleri*, (Haz. YALÇIN, Alemdar ve HAYBER, Abdülkadir), Ankara: Akabe Yayınları.
- MÜDERRİSOĞLU, Ahmet (2006), *Telhîs Ebyâtının Şerhi Binbir Hakikat*, (Haz. ÖZGER, Şükrü), İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- ÖZTOPRAK, Nihat (1999), “Halk ve Divan Şiirinde Cinâs Sanatının Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, 151-170.
- ÖZTÜRK, Erdem Can (2010), *Alî Cemâleddîn Arûz-ı Türkî, İlm-i Kavâfî, Sanâyi'-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- POLAT, Kadim (2016), *Alî Nazîf'in Zînetü'l-Kelâm'ı ve Türk Belâgatindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Reşîdüddîn el-Vatvât (2009), *Hadâiku's-Sihr fî Dakâiki's-Şi'r*, (Arapçaya Terc. İbrâhîm Emîn eş-Şevâribî), Kahire: el-Merkezü'l-Kavmî li't-Terceme.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2011), *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul: Gökkube Yayınları.
- SELÇUK, Bahir vd. (2015), *Söz ve Sihir Arasında Edebî Sanatlar*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- SOYSAL, M. Orhan (2005), *Edebî San'atlar ve Tanınması*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- SUMMAK, Abdülkadir (1999), *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha -Transkripsiyonlu Metin-*, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sürûrî, *Bahrü'l-Maârif*, Ankara: Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1312.
- ŞAHİNER, Necmeddin (1975), *Edebî Sanatlar*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- ŞANLI, İsmet (2010), *Muhammed bin Muhammed Altıparmak Telhîs Tercümesi [Tenkitli Metin]*, Ankara: Ürün Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (1981), “Edebî Sanatlar”, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tercüme-i Alâiyye*, Manisa: İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2959, Nu. 12.

- TOLASA, Harun (1986), "18. yy.'da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü - Müstakimzâde'nin İstılâhâtü'ş-Şi'riye'si- II", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 24, 363-380.
- YANIK, Nevzat H. vd. (t.y.), *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân'ın Eşsiz Belâgatı*, İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım.
- YETİŞ, Kâzım (2006), "XVI. Yüzyıl Başında Yazılmış Bir Kavâid-i Şi'riyye Risalesi", *Belâgattan Retoriğe*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- YILDIZ, Fatma (2016), *Mebâni'l-İnşâ Cild-i Evvel*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.